

Передумови формування інституту факторингу в Україні

¹ Сисоєв Олексій Володимирович, аспірант, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна

Received November 9, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. Стаття присвячена аналізу передумов формування інституту факторингу в Україні; показано, що факторинг постав в наслідок необхідності управління дебіторською заборгованістю, оскільки суб'єкти підприємницької діяльності в Україні, а особливо представники малого та середнього бізнесу, часто стикаються з проблемою повернення дебіторської заборгованості. Показано, що факторинг почав формуватися в Україні з метою фінансування реальної економіки країни, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, виведення економіки з кризи.

Ключові слова: факторинг, дебіторська заборгованість, малий і середній бізнесу, ринкова система, види банківських послуг.

Вступ. Умови жорстокої конкуренції диктують свої правила всім суб'єктам господарювання: як підприємствам, так і фінансовим установам. Суб'єкти підприємницької діяльності в Україні, а особливо представники малого та середнього бізнесу, в сьогоднішніх умовах господарювання часто стикаються з проблемою повернення дебіторської заборгованості. В таких умовах особливо зростає роль раціонального управління дебіторською заборгованістю, своєчасного її повернення та попередження виникнення безнадійних боргів. Одним із способів розв'язання цієї проблеми є застосування сучасної форми рефінансування – фак-

торингу як запоруки дієвого управління дебіторською заборгованістю.

Банки, в свою чергу, прилаштовуючись до умов ринкової системи, створюють нові види послуг або починають надавати їх на більш лояльних умовах. Саме факторинг – ризикований, але високоприбутковий бізнес, – є одним із таких найперспективніших видів банківських послуг.

Проблемі факторингу як фінансового інструменту при управлінні дебіторською заборгованістю присвячено низку наукових праць. Серед вітчизняних учених-економістів, що вивчали проблему управління дебіторською заборгованістю, а зокрема факторингу,

слід виокремити таких авторів, як Ю.С. Скакальський, Т.Е. Белялов. Значний внесок у розвиток теорії факторингу зробили такі сучасні економісти, як Л.В. Руденко, Ю.М. Лисенков, Б.З. Гвоздев, Л.Ю. Білоусов, але недостатньо дослідженими залишилися питання формування факторингу як фінансового інституту.

Постановка завдання. Метою даної статті є виявлення передумов формування інституту факторингу в Україні.

Результати. П'ятнадцять років тому українська економіка була зовсім іншою, адже саме в цей період наша країна найбільш відчувала наслідки розпаду Радянського союзу та руйнування командної економіки. Так, 1997 року почали набирати оберти процеси приватизації, у багатьох галузях економіки була гостра криза неплатежів. Середня заробітна плата складала близько 80 доларів і залишалась незмінною протягом довгого періоду часу. Система державних фінансів працювала в умовах хронічного браку коштів. Бюджетний дефіцит становив більш як 5% ВВП, уряд постійно вдавався до великих запозичень [5].

Під впливом зазначених чинників було здійснено перехід до боргового фінансування дефіциту державного бюджету як за рахунок внутрішніх, так і за рахунок зовнішніх позик. Як наслідок, внутрішній борг країни, який у 1997 році становив 4,95 млрд. грн., втричі перевищив зовнішню заборгованість, яка складала на той час 1,5 млрд. грн. Позичаючи гроші у всіх, хто їх давав, багато українських банків, що були основними кредиторами держави на внутрішньому ринку, опинилися у скрутному становищі, деякі навіть збанкрутіли [4].

В результаті, фінансова криза 1998-1999 років закінчилася, як завжди в таких випадках, сходом економіки, девальвацією національної валюти, втечею з країни нерезидентів, які купили державні цінні папери.

Для уникнення дефолту НБУ почав проводити жорстку рестрикційну монетарну політику, спрямовану на зниження готівкової маси у ВВП.

Результатом проведення таких заходів стали: зростання кредиторської заборгованості у 1994 – 1999 роках більш, ніж у 170 разів, дефіцит високоліквідних активів підприємств (загалом ліквідна частка в оборотних коштах підприємств за 1991 – 1999 рр. скоротилась з 77,6% до 27%), зростання заборгованості підприємств перед бюджетом (з початку до середини 1999 р. цей показник збільшився з 13,3 млрд. грн. до 16,4 млрд. грн.), зменшення абсолютного прибутку в економіці у січні-лютому 1999 року порівняно з аналогічним періодом 1998 р. на 40%, а в сфері будівництва і торгівлі фінансовий результат взагалі був від'ємний [9].

Таким чином, збитковим на той час було кожне друге підприємство, платіжна дисципліна була майже на нулі, почалася повальна бартеризація економіки. Так, на кінець 1997 р. близько 40% всієї промислової продукції реалізовувалося по бартеру; у ПЕК рівень бартеру сягнув 45%, в машинобудуванні – 48%, виробництві будматеріалів – 58%, цукровій промисловості – 62%. У шинній і нафтохімічній промисловості бартер став практично єдиним засобом розрахунків. За-

галом, станом на 1999 р. грошима оплачувалося трохи більше третини всієї продукції [1].

Головною причиною такого стану вітчизняних підприємств стали незадовільний стан їх обігових коштів і гостра нестача готівки. Уповільнення швидкості обертання грошей було наслідком несвоечасних розрахунків між суб'єктами господарювання, відтоку грошей у тіньову економіку. Ще більше ситуація ускладнювалась у зв'язку з високими ставками за банківськими кредитами, що робило дане джерело фінансування недоступним для підприємств. В результаті частка кредитів у фінансуванні інвестицій скоротилась із 49% ВВП у 1992 р. до 5% в 1998/99 рр. Немало сприяла бартеризації і діюча податкова система. Вона змушувала підприємців, які в принципі мали можливість розраховуватися «живими» грошима, йти на товарообмінні операції, оскільки тільки таким шляхом вони могли послабити дію податкового пресу [1].

Таким чином, криза 1998–1999 рр. показала, що найкращі шанси на виживання мають компанії, котрі зав'язані на держзамовлення і фінансуються з бюджетних програм. Зокрема, сюди належать підприємства військово-промислового комплексу, дорожнього будівництва, житлове комунальне господарство та геологорозвідки, які, за словами експертів, залишаться на плаву, що б не трапилося.

Переважна ж більшість вітчизняних підприємств виявилася неспроможною ефективно управляти дебіторською заборгованістю – гроші втрачали свою купівельну спроможність унаслідок інфляції, зростали збитки від невикористаних можливостей, виникав дефіцит обігових коштів.

В таких умовах дедалі актуальнішою ставала потреба у фінансуванні постачання товарів, надання послуг, кредитуванні товарів (робіт, послуг). Одним із таких способів стало надання постачальником відстрочки оплати за товар або послугу [6]. Але він мав певні негативні наслідки для постачальника. Коли останній пропонував відстрочку оплати, він ставав кредитором покупця та разом із цим з'являлась низка проблем для самого постачальника, а саме: обмеження наявних обігових коштів, вірогідність неотримання плати від покупця своєчасно тощо. Все це спричиняло додаткові витрати і підвищувало ризики, з якими стикались виробники і постачальники.

Виникнення цих проблем і обумовило потребу у такому інструменті, як факторинг, завдяки якому постачальник міг негайно отримати до 90% суми платежу за проданий товар, незважаючи на надану покупцеві відстрочку, а також домогтися покращення платіжної дисципліни своїх дебіторів. Таким чином, з'явилась перша складова інституту факторингу – суспільна потреба в його існуванні.

Другою складовою інституту повинні були стати організації, що мали змогу задовольняти вищезначену суспільну потребу. На відміну від розвинених країн, в Україні найбільшими операторами даного ринку стали не спеціалізовані компанії, а банки. Поясненням цьому є відсутність на той час сформованого фінансового ринку та потужний вітчизняний банківський сектор, формування якого розпочалося ще в межах СРСР.

Незважаючи на те, що під час фінансової кризи 1998 р. українські банки втратили близько третини капіталу, а девальвація гривні впродовж 1998–1999 рр. зменшила реальний капітал банківської системи ще майже вдвічі, в післякризовий період банківська система України характеризувалась високим рівнем концентрації капіталу у невеликій кількості банків. Зокрема, протягом 1999–2002 рр. спостерігається тенденція до зростання питомої ваги найбільших і великих банків у загальному сумі пасивів, сумарних зобов'язань і балансового власного капіталу усіх банків країни. Винятковим є 2001 р., коли відбулося зменшення частки найбільших і великих банків у названих показниках у зв'язку з вилученням упродовж 2001 р. з Державного реєстру банків України дев'ятиох банків, зокрема АК АПБ «Україна». Загалом же, на початок 2002 р. найбільші банки володіли 49,7% пасивів усіх діючих банків, 53,1% сумарних зобов'язань і 32,7% балансового власного капіталу [3].

Також потужність вітчизняного банківського сектору характеризувалася групуванням банків за розміром сплаченого статутного капіталу. Зокрема, протягом 1998 – квітня 2001 рр. розмір сплаченого статутного капіталу збільшився з 2107 млн грн. до 3915 млн грн., тобто на 85,8 %. Враховуючи те, що протягом аналізованого періоду кількість діючих банків зменшилася на 23 одиниці (на 13 %), то у розрахунку на один діючий банк обсяг сплаченого статутного капіталу зріс до 25,3 млн. грн., або більш як у 2 рази [2].

Враховуючи ці обставини та стан, в якому опинились більшість підприємств на початку 2000-х років, одним з основних напрямів діяльності комерційних банків стало кредитування економіки. Так, якщо у 2000 р. відволікання ресурсів на обслуговування потреб уряду становило більше третини обсягів кредитування – 36%, а в 1996 р. воно перевищувало половину кредитних вкладень, то в 2001 р. цей показник скоротився до 28% [7]. Це дозволило спрямувати вивільнені кошти на задоволення потреб реальної економіки, зокрема малих і середніх підприємств. Інструментами фінансування при цьому виступали не лише кредити, а й такі джерела рефінансування, як факторинг.

Поява фактора в розрахунках між покупцем і постачальником вирішувала практично всі проблеми, з якими стикнулись суб'єкти економіки в 2000 році, зокрема: нестача готівки, зростання дебіторської заборгованості, дефіцит обігових коштів, низька оборотність оборотних активів, низька платіжна дисципліна, від'ємний фінансовий результат, значна заборгованість перед бюджетом, бартеризація економіки. Так, звернувшись за послугами факторингу, підприємство майже відразу отримувало до 90% вартості поставки дебітору, що сприяло зниженню дебіторської заборгованості. Кошти, отримані від фактора, використовувались для розрахунків з постачальниками сировини, внаслідок чого зменшувалась кредиторська заборгованість підприємства. Також частково ці кошти спрямовувались на сплату податків та зборів, зменшуючи заборгованість перед бюджетом. Завдяки грошам,

отриманим в результаті факторингу, підприємствам не потрібно було вилучати обігові кошти на здійснення обов'язкових виплат, що покращило стан оборотних активів і вирішило проблему ліквідності виробника. Як наслідок, факторинг сприяв відмові від бартерного обміну, що було обумовлене відсутністю необхідності негайної оплати поставок товарів (робіт, послуг). Крім цього, управління дебіторською заборгованістю, яке здійснював фактор, сприяло покращенню платіжної дисципліни дебіторів.

Отже, першим банком, який почав надавати послуги факторингу, став АКБ «Укрсоцбанк», який запровадив факторингове фінансування в 2001 році. З часом технологію факторингу підтримав і запровадив в кінці 2003 р. «ТАС-Комерцбанк» (зараз «Сведбанк»), розпочавши активну експансію ринку. З 2006 року факторингові операції починає проводити державний банк «Укресімбанк», що доказало зацікавленість в даному інструменті рефінансування не лише комерційних банків і фінансових установ, а й держави [8].

З часом **факторингове обслуговування запровадили** «Райффайзен Банк Аваль», «ПриватБанк», «Петрокомерц-Україна», «Українська фінансова група».

На сьогодні основними операторами національного ринку факторингових послуг є «Укрсоцбанк», «Укресімбанк», «Сведбанк», «Райффайзен Банк Аваль», фінансова компанія «Арма Факторинг». Досить привабливими є програми факторингу, представлені у банках «ОТП банк», «ВАБ Банк», «Контракт» [8].

Загалом, на українському ринку факторингові послуги пропонують близько 34 банків та спеціалізованих факторингових інвестиційних компаній. Обсяг наданих факторингових послуг на вітчизняному ринку динамічно зростає.

Висновки. Наслідки фінансової кризи 1998 року в Україні найболючіше відбилися на стані вітчизняних підприємств, які в післякризовий період зіткнулись з безліччю проблем. Зокрема, сюди слід віднести незадовільну платіжну дисципліну підприємств і, як наслідок, несвоєчасні розрахунки між постачальниками та покупцями товарів (робіт, послуг); зростання дебіторської та кредиторської заборгованості суб'єктів господарювання; дефіцит високоліквідних активів; незадовільний стан обігових коштів вітчизняних підприємств; зменшення прибутковості діяльності більшості з них; уповільнення швидкості обертання грошової маси; високі відсоткові ставки за банківськими кредитами; зростання заборгованості підприємств перед бюджетом; неефективна податкова політика; значна бартеризація економіки.

Єдиним на той час інструментом, який сприяв вирішенню названих проблем та виведенню вітчизняних підприємств з кризового стану, в якому вони опинились після 1998–1999 років, став факторинг. Саме цей інструмент почали застосовувати банки – найбільш стабільні і розвинені фінансові установи того періоду – з метою фінансування реальної економіки країни, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, виведення економіки з кризи.

**ЛІТЕРАТУРА
(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)**

1. Економічна історія: Електронний підручник / Бережний В.М., Чавикіна Ю.Б. – Харків: ХНАДУ, 2008 – 224 с.
Economic History: Electronic textbook / Berezhnyi V.M. Chavykina J.B. - Kharkov: HNADU, 2008 – 224 p.
2. Бюлетень НБУ. – 2001. – № 4. – С. 148.
Bulletin of the NBU. – 2001. – № 4. – P. 148.
3. Вісник НБУ – 1999. – № 3. – С. 23– 30; 2000. – № 3. – С. 23– 34; 2001. – № 3. – С. 8– 19; 2002. – № 3. – С. 9– 20.
Bulletin of the National Bank of Ukraine – 1999. – № 3. – P. 23–30, 2000. – № 3. – P. 23–34, 2001. – № 3. – P. 8–19, 2002. – № 3. – P. 9–20.
4. 1998 рік. Перший герой України // Друкований орган Міністерства оборони України журнал «Атлантична панорама» – 2011, № 4 (35).
1998. The First Hero of Ukraine // edition of the Journal of the Ministry of Defence of Ukraine "Atlantic Panorama" – 2011, № 4(35).
5. Українська економіка: 10 років відтоді // Вісник центру – Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень – 1 жовтня 2007 року, число 32 (379).
Ukrainian economy: 10 years since // Journal Center - Newsletter of the International Centre for Policy Studies – October 1, 2007, 32 (379).
6. Факторинг замість товарних кредитів // Мій бізнес – серпень-вересень 2009, № 5.
Factoring of trade credits instead // My Business - August - September 2009, № 5.
7. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.
Financial Restructuring in Ukraine: Challenges and Directions: Monograph / by scient. ed. V. Fedosov. – Kyiv: Kyiv National Economic University, 2002. – 387 p.
8. Внукова Н., Опешко Н. Ризики факторингу та способи їх страхування // Україна фінансова: інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/105.htm.
Vnuково N., Opeško N. Risks factoring and how their insurance // Ukraine Finance: Information portal of Ukrainian Financial Development Agency. http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/105.htm.
9. Олешко А.А. Генезис антикризового регулювання економіки України // Електронне наукове фахове видання Академії муніципального управління «Ефективна економіка». Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1253>.
Oleshko A. A. Genesis of crisis management of the economy of Ukraine // Electronic scientific editions of the Academy of Municipal Management "Efficient Economy." Access <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1253>.

Sysoiev O.V. Background for the formation of the factoring institution in Ukraine

Abstract. The analysis the conditions of formation of the Institute factoring in Ukraine are in this article. In particular, they include poor payment discipline of firms and as a result, late payments between suppliers and buyers of goods (work, services); the growth of receivables and payables entities; lack of liquid assets; the poor state of current assets of domestic enterprises; reducing the profitability of most of them; slowing the speed of rotation of the money supply; high interest rates on bank loans; an increase of debts of the budget; ineffective tax policy; a significant barter economy. It is shown that factoring appeared as a result of the need to manage receivables as business entities in Ukraine, especially small- and medium-sized businesses are often faced with the problem of repayment of debts. It is shown that factoring began to form in Ukraine in order to finance the real economy of the country, the promotion of small and medium-sized businesses, to put the economy out of crisis. The terms of fierce competition dictate their rules to all the subjects of managing: to both the enterprises and financial institutions. The subjects of entrepreneurial activity in Ukraine, and especially representatives of small and median businesses, face the problem of returning of debt receivable in the today's terms of managing. The role of rational management of debt receivable is grown in such conditions and its timely returning and warning occurrence of bad debts are important too. One of the ways of solving this problem is to use modern forms of refinancing – factoring as a mortgage of effective management of the debt receivable.

Keywords: *factoring, receivables, small and median business, market system, banking services.*

Сысоев А.В. Предпосылки формирования института факторинга в Украине

Аннотация. Статья посвящена анализу предпосылок формирования института факторинга в Украине. В частности, сюда следует отнести неудовлетворительную платежную дисциплину предприятий и, как следствие, несвоевременные расчеты между поставщиками и покупателями товаров (работ, услуг, рост дебиторской и кредиторской задолженности субъектов хозяйствования, дефицит высоколиквидных активов; неудовлетворительное состояние оборотных средств отечественных предприятий, уменьшение доходности деятельности большинства из них; замедление скорости вращения денежной массы; высокие процентные ставки по банковским кредитам, рост задолженности предприятий перед бюджетом; неэффективная налоговая политика; значительная бартеризация экономики. Раскрыто, что факторинг появился в результате необходимости управления дебиторской задолженностью, поскольку субъекты предпринимательской деятельности в Украине, а особенно представители малого и среднего бизнеса, часто сталкиваются с проблемой возврата дебиторской задолженности. Показано, что факторинг начал формироваться в Украине с целью финансирования реальной экономики, содействие развитию малого и среднего бизнеса, вывода экономики из кризиса. Условия жесткой конкуренции диктуют свои правила всем субъектам хозяйствования: как предприятиям, так и финансовым учреждениям. Субъекты предпринимательской деятельности в Украине, а особенно представители малого и среднего бизнеса, в сегодняшних условиях хозяйствования часто сталкиваются с проблемой возврата дебиторской задолженности. В таких условиях особенно возрастает роль рационального управления дебиторской задолженностью, своевременного ее возврата и предупреждения возникновения безнадежных долгов. Одним из способов решения этой проблемы является применение современной формы рефинансирования – факторинга как залога эффективного управления дебиторской задолженностью. Банки, в свою очередь, приспосабливаясь к условиям рыночной системы, создают новые виды услуг или начинают предоставлять их на более лояльных условиях. Именно факторинг – рискованный, но высокодоходный бизнес, является одним из таких перспективных видов банковских услуг.

Ключевые слова: *факторинг, дебиторская задолженность, малый и средний бизнес, рыночная система, виды банковских услуг.*